

Наталія Жиртуєва

ЖИРТУЄВА Наталія Сергіївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Херсонського морського інституту. Сфера наукових інтересів — релігієзнавство.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ МІСТИЧНОГО ТА ПСЕВДО-МІСТИЧНОГО ДОСВІДУ

Сучасна філософія та релігієзнавча наука позначена інтересом до дослідження феномену містицизму. Слід погодитися з Є.Торчиновим, що у релігієзнавчій літературі поняттям «містика» (від грецького «потаємний») зазначаються достатньо гетероморфні і гетерогенні явища, між якими немає нічого спільного, окрім назви. Дослідник виокремлює щонайменш чотири значення цього терміну. У статті поняття «*містика*» вживається у значенні «трансперсональні переживання», тобто «переживання безпосереднього спілкування, поєднання або злиття з Божеством, безособовим Абсолютом або якимось іншим типом першооснови буття». Це може бути також переживання онтологічного «ніщо» або «порожнечі», але у будь-якому випадку передбачає вищу форму святості, досягнення спасіння, звільнення тощо [10, Вступ, 3].

За визначенням Ю.Кімелева, містика завжди спрямована на «досвід безпосереднього, живого контакту з вищою, божественною реальністю, з абсолютотом, що сприймається так чи інакше». Вважається, що шляхом поєднання з Абсолютом

людина досягає містичного пізнання вищої реальності. В цьому контексті дослідження феномену містицизму має особливу цінність для сучасної релігійної свідомості, у «ситуації усвідомленого релігійного плюралізму, тобто у ситуації відкритого глобального суперництва множинності претендентів на володіння єдиною релігійною істиною», коли містицизм намагаються прилучити у якості вищого арбітру [6, с.199-122]. Дослідження містичного досвіду має також практичне значення, тому що надає людині можливості найбільш повно розкрити свій духовний потенціал, подолати хаос внутрішніх протиріч.

За різних часів до дослідження феномену містицизму зверталися С.Булгаков, Д.Голмен, У.Джемс, В.Лоський, Є.Торчинов та ін. Водночас, досі залишається ряд питань, що повинні стати об'єктом серйозного дослідження. По-перше, серед сучасних наукових публікацій немає таких, які були б присвячені типологізації містичного досвіду. Різноманітні релігії пропонують свої шляхи досягнення містичного стану і по-різному розглядають такі дотичні до нього проблеми: сутність Абсолюту, співвідношення ідеального і матеріального, місце людини у світі, характер її взаємостосунків із Абсолютом, основна мета містичної практики, практичні шляхи і основні засоби поєднання з Абсолютом. По-друге, виникла проблема розгалуження містичного та «псевдо-містичного» досвіду.

Передусім, слід зазначити, що історія релігій знає багато містичних вчень. Однак, не дивлячись на всі розбіжності між ними, можна виокремити ті загальні риси, що поєднують їх. По-перше, виникнення містичних вчень можливе лише в тому випадку, коли релігія визнає людину носієм абсолютного начала. По-друге, вони стверджують факт існування двох світів. Духовний світ (або абсолютний) вважається первинним, вічним і досконалим. Напроти, світ матеріальний (або феноменальний) стверджується мінливим і недосконалим, діалектичним, тобто тим, що складається з протилежностей.

Унікальність людини заключається в тому, що вона одночасно належить обом світам. Унаслідок цього формується її істинне, духовне «Я» та ілюзорне, матеріальне «Я». Якщо джерелом першого вважається Абсолют, то ілюзорне «Я» народжується в результаті самоототожнення людини з її фізичною оболонкою — Тілом. Так виникає відокремлена особистість з егоцентричною свідомістю «*Я-Его*». Отже, буття людини парадоксально поєднує вічне і тлінне, високе і низьке, що сприяє протистоянню матеріального і духовного начал в її душі.

Згідно містичних вчень, самовизначення людини залежатиме від того, яке саме «Я» вона буде вважати первинним, істинним. Унаслідок її вибору може сформуватися два типи свідомості — Его-свідомість та свідомість Абсолюта. *Егоцентрична свідомість* людини вважає матеріальне тіло та його потреби основним сенсом свого буття, унаслідок чого всі сфери психічного життя людини підкорюються почуттєвій природі Тіла-Его. Вони спрямовуються на задоволення потреб нижчого Я, що народжує численні пристрасті («*прив'язаності*») до тих чи інших форм матеріального буття. Прив'язаності є основною причиною її страждань. Окрім цього свідомість Его завжди пов'язана з фізичними, просторово-часовими обмеженнями.

Людина, що прагне звільнення від страждань, що прагне єдності і цілісності, може досягти цього лише за умови переходу з світу діалектичного до абсолютного. Отже, метою містичної практики вважається поєднання віднайдення людиною абсолютного начала в собі, пізнання його та «поєднання» (або повне «злиття») з ним, що надає їй вічного життя і блаженства. Цей стан у різних містичних вченнях має назву «просвітлення», «пробудження», або «обоження». Він також вважається вищим типом пізнання, коли відбувається осяяння людини Світлом знання істинної реальності. Містичний досвід випромінюванням світла від перетвореного тіла людини.

Першим кроком до просвітлення містичні вчення вважають усвідомлення первинності духовного «Я» людини і прагнення позбутися Его. Мусульманські містики-суфії благали Бога: «О Господарю! Я не хочу себе. Звільни мене від моєї самості». «Поміж мною і Тобою злидарює це «Я», що мучить мене. Змилостився й вижени це «я» з простору поміж нами». Джамі писав: «Щасливий той, кому вдалося втеча від низинного «Я» (нафсу) і хто відчуває ніжні віяння дружби з Богом. Його серце настільки сповнене Коханим, що в ньому не залишилося місця для чогось ще» [5,с.113,135].

Другим кроком вважалося поступове звільнення усіх сфер психічного життя людини від гегемонії Тіла-Его: вольової, ментальної та емоційно-почуттєвої. У містичних вченнях були розроблені чотири основні методи, що допомагали досягти цієї мети. Це: 1) дисциплінарна аскетика; 2) тілесні вправи; 3) медитативне споглядання Абсолюта; 4) любов і довіра до Абсолюта.

Дисциплінарний аскетизм та йогічні тілесні вправи є допоміжними методами містичного просвітлення. Вони спрямовані підготувати тіло і волю адепта до містичної практики. Перший метод працює з вольовою сферою людини: шляхом настанов та обітниць відбувається дисциплінування особистої волі адепта з метою підкорення її Волі Абсолюта. Другий метод пов'язаний з активним використанням тілесного (соматичного) фактору, зокрема, спеціальних поз, дихальних вправ, рухів, співів тощо. Використання соматичного фактору постає необхідною умовою просвітлення, тому що тіло нерозривно пов'язане з психічним життям людини. ***Основними методами знищення Я-Его у містичних вченнях вважаються медитативне споглядання та молитовна любов-довіра до Абсолюта.***

Отже, всі містичні вчення прагнуть подолання Его і поєднання з Абсолютом. Однак вибір певного методу містичної практики та її основної мети залежать від особливості

сприйняття Абсолюту, що визначає тип містицизму. Слід погодитися з висновком С.М.Булгакова, що «релігійна філософія не знає більш фундаментальної проблеми, ніж сенс божественного Ніщо» [2,с.22]. Можна говорити про існування двох основних типів містицизму — *іманентного* та *трансцендентно-іманентного*.

Перший з них визнає надіндивідуальний Абсолют іманентним (тотожним за сутністю) індивідуальному духовному началу людини. Цей Абсолют сприймається як безособова, безформна Абсолютна Свідомість, трьома аспектами якої індійська містика вважає «Сат-Чит-Ананда», або «Буття-Свідомість-Блаженство». Іманентний містицизм заперечує існування індивідуальної свідомості (особистості), і вважає усі уявлення щодо її існування ілюзією і сном свідомості. Метою містичної практики постає «просвітлення» як стан *повного злиття і ототожнення* з Абсолютом. За висловом Шрі Рамани Махарши «мудрець той, хто знищив Его, став безформним буттям — Свідомістю» [8,с.36].

За своєю сутністю цей тип містицизму постає язичницьким світоглядом. Людина-язичник сприймала себе як частину безперервного континууму «предки — род — природа — духи». Мислення під знаком «Я» ще не існувало. Над усім панувало «ми». Унаслідок чого людина не відчувала персональної відповідальності за свої поступки. Усі мотиви і форми поведінки виправдовувалися впливами духів, а визначалися указівками голови роду і жерця-священника.

Іманентний містичний тип обирає своїм основним методом споглядання Абсолюту, що має своєю метою знищення усіх думок Его і почуття індивідуальності. Він призводить до якісної трансформації свідомості, так званого, її «розширення» до стану Абсолютної Свідомості. Цей тип містицизму орієнтує людину на пасивне «просвітлення», під час якого людина практично не використовує особисту волю, що знаходить свій вираз у методі віддачі Абсолюту —

«бхакті». Шрі Рамани Махарши казав: «Теперішня трудність складається в тому, що людина вважає себе діячем. Однак це — омана, тому що *все робить Вища Сила, а людина — тільки Її інструмент*» [8,с.129]. Найбільш ярко метод віддачі реалізується у даоському містицизмі, що спрямований на абсолютне занурення у материнське начало буття — Дао. Даос «пливе за течією природи в корисному для нього напрямку». «Досконаломудрий, завдяки тому що слідує [за речами], може оволодіти ними» [9,с.42].

Інший містичний тип, трансцендентно-іманентний (антиномічний), по-перше, стверджує, що особовий Абсолют-Бог за своєю сутністю нетотожний творінню, тому що створює буття з «ніщо». Зв'язок між Абсолютом і людиною може відбуватися не за сутністю, а лише через божественні «нетварні» енергії. По-друге, ця містика постає поєднанням двох особистостей, досконалої Божественної і недосконалої людської, унаслідок чого реалізується мета містичної практики — «обоження тварі». Особистість людини не знищується, а перетворюється, постає немовби земною іпостасю Бога, тобто вона не у метафізичному, а у моральному сенсі здобуває якостей Божественної Особистості. Саме християнській та мусульманський містицизм вперше в історії релігії стверджує цінність «Я» як єдності душі і тіла, свободи волі і діяльності особистості.

Містична практика у трансцендентно-іманентній містиці не можлива без участі волі людини. На думку св. Макарія Єгипетського, “воля людська є суттєвою умовою. Якщо немає волі, сам Бог нічого не зробить, навіть якщо і може за свободою своєю». В цілому визначаються три основні етапи містичного шляху: покаяння, очищення та досконалість, або зміна розуму і волі, звільнення від пристрасних станів та стягання досконалої любові як кінцевої мети містичного життя [7,с.229 — 230]. Першим кроком вважається покаяння, що супроводжується щирими сльозами усвідомлення

недосконалості людської особистості. Св. Антоній Великий вчив: «Запали світильник твій елеєм сліз», «Не вважай себе кимсь, але віддавайся плачу про гріхи свої» [1, с.178].

Основним методом трансцендентно-іманентного містицизму постає виховання безумовної любові і довіри до Божественної Особистості. Вони допомагають позбутися егоцентричної свідомості, навчитися самовідданому служінню Богу і світу, переорієнтуватися на Волю Творця. Любов знищує усі межі в «тварному» світі, а довіра перемагає усі страхи і турботи. У трансцендентно-іманентному містицизмі любов до надбуттєвого Бога дуже емоційна, насичена благоговінням і щирою подякою до Нього. Плодом довершеної любові і довіри до Бога є молитва, що вважається вершиною містичного досвіду.

Як бачимо, метою містичної практика постає духовна трансформація людини шляхом тривалої роботи. Однак її кінцева мета суттєво відрізняється в іманентному та трансцендентно-іманентному типах містицизму. Якщо для іманентного містицизму цією метою вважається трансформація свідомості, її «розширення» до стану Абсолютної Чистої Свідомості, то трансцендентно-іманентна містика прагне трансформації недосконалої людської особистості, її перетворення за образом та подобою Абсолютної Божественної Особистості. Перший шлях передбачає знищення особистості людини та її волі, пасивність людини у процесі просвітлення, а другий — розвиток особистісного начала і активності волевиявлення.

На сучасному етапі розвитку цивілізації ми можемо говорити про формування феномену «псевдо-містичного» досвіду. Він постає одним з плодів суспільного життя ХХ сторіччя, що породило такий феномен як «масову культуру». Під впливом останньої багато яких надбань світової культури були переведені у площину товарно-ринкових відносин.

Нова бізнес-культура торкнулася також містико-релігійної сфери духовності. З'явилася навіть нова «індустрія просвітлення», що стала великим бізнесом. Окремі особистості і організації проголосили себе знавцями проблеми просвітлення і створили поле комерції, що бурно розвивається. Ринок наводнили книги, статті, аудіо — і відеозаписи, лекції і семінари, що присвячені проблемі просвітлення і несуть щодо неї масу суперечливих думок і тверджень. За останні роки також відбувся справжній вибух в області психотехнологій і основних засобів змін свідомості, що мають претензію на введення у містичні і «просвітленні» стани. «Гіпнотичні магнітозаписи, сеанси пригадування минулих життів, тренування альфа — і тета-хвильової активності мозку, позатілесні астральні звуки, різноманітні системи медитації, камери сенсорної ізоляції — ось типові товари, що пропонуються сьогодні у духовних супермаркетах» [11].

Одним з наслідків цієї комерціалізації є знецінення самого поняття про містичний досвід просвітлення. Раніше його сприймали як важкий труд, що потребує самообмеження і самовідданості Абсолюту з метою здобуття святості, звільнення, пробудження. Відтепер рекламні об'яви повсюдно сповіщають, що для пошуків відповіді вже не потребуються роки суворої дисципліни: «Сьогодні просвітлення доступне усім!». Замість істинного сенсу пропонуються інші трактування феномену просвітлення, зокрема, різноманітні форми «змінених станів свідомості», що передбачають переживання архетипічних (у юнгівськовському сенсі) образів і ситуацій, а також «транси» і «екстази» характерні для «шаманського стану свідомості». Просвітлення намагаються підмінити різноманітними формами езотеричних ритуалів, містерій і посвячень, а також окультизмом, що носить ярко виражений паранауковий характер. Усі зазначені явища дуже далекі від того, що у релігіях визначається як «спасіння» і «святість».

Чим же можна пояснити такий підвищений інтерес до теми «просвітлення»? Дійсно, тяга до знань про просвітлення

ще ніколи не була такою масовою, як у ХХ ст. На нашу думку, основною причиною цього явища є криза матеріалістичної та антропоцентричної західноєвропейської культури. Від культури людини з гіпертрофованим Его, вона перейшла до феномену «втрати сенсу життя» багатьма її представниками. Серед основних способів подолання цієї кризи можна назвати, по-перше, прагнення до *втечі від реальності буття*, своєрідний метод транквілізації свідомості. Він характерний для тих, хто не був здатний знайти себе, хто зневірився в існуванні будь-якого сенсу людського життя. По-друге, це може бути *пошук нових форм задоволення* тими, хто знайшов сенс у гедонізмі. Або *нових форм розслаблення* тими, хто втомився і бажає тимчасового відпочинку і забуття. Третім напрямком є *пошук нових форм релігійності*, сучасних відповідей на глобальні проблеми життя як результат незадоволення матеріалістичним світоглядом.

Однією з перших спроб «вирішити» проблему є формування психоделічної культури на Заході. Як зауважує А.Г.Данілін, основною причиною вживання галюціногенів, передусім, LSD, постає прагнення до «особливого стану свідомості», що характеризується наступними ознаками: «зниження рівня розуму», пасивне підкорення і перекладання відповідальності на зовнішні фактори. Фактично шляхом хімічного впливу відбувалося знищення особистості людини [4,с.197-198]. Однак після заборони LSD психоделічна культура не припинила свого існування. Розпочався пошук альтернативних, нехімічних засобів досягнення того ж самого «особливого стану свідомості».

Молодіжна контркультура відкрила, що його можна досягти шляхом східних медитативних практик. Особливого поширення на Заході у 70-ті роки здобув рух «Трансцендентальна Медитація» (ТМ), що постає у переробленому вигляді індуїстським вченням адвайта-веданти Шанкари. The Beatles, що розчарувалися в LSD, віддали перевагу цьому новому

рухові, і це стало кращою рекламою для його творця — Махаріші Махеш Йоги. Він казав: «Трансцендентальний стан буття знаходиться по інший бік всього того, що бачимо, слухаємо, помічаємо, нюхаємо, відчуваємо; по інший бік всього реального, всього того, про що можна думати і відчувати; цей стан невиявленої, абсолютно чистої свідомості буття постає граничним і найкращим станом життя». Метою ТМ, на думку її засновника, постає досягнення «космічної свідомості, самого джерела існування абсолюту... і тотальне звільнення від реальності, що обридла» [4,с.207,208].

Можна зустріти подвійне відношення до ТМ і інших медитативних технік західними людьми. З одного боку, схвалюється популяризація східного медитативного досвіду на Заході. Д.Голмен зауважує, що «ТМ — класична індуїстська мантра-медитація у західній упаковці» [3,с.89]. Дійсно, використання медитативного досвіду може допомогти людям різних культур і світоглядів досягти певного лікувально-терапевтичного ефекту.

З іншого боку, медитацію на Заході почали вживати як технічний засіб без зв'язку з тим світоглядом, що його породив. Дуже часто східні психотехніки вживалися у спотвореній формі, з метою досягнення не стану просвітлення, а задовольняння різноманітних потреб Его. Прикладом може стати використання тантричних сексуальних практик.

Ще одним негативним наслідком використання медитативних сеансів постає той факт, що людина поступово потрапляє у психологічну залежність від них. Основною метою цих технік вважається досягнення «особливого стану свідомості» («внутрішньої реальності») як стану, що вільний від усіх турбот і клопотів «зовнішньої реальності». В процесі сеансу відбувається тимчасова транквілізація свідомості, а після його закінчення Его та його думки, комплекси, страхи і проблеми народжуються знову. Поступово людина звикає уникати «проблемної» реальності, і свідомо прагне повернення до несвідомого стану.

Окрім цього, в деяких містичних сектах, що використовують медитативний шлях знищення Его, поступово знищується і сама особистість. А. Данілін вважає, що «стан глибокої медитації в духовному сенсі нічим не відрізняється від стану під впливом галюціногенів. Це така ж сама пасивна готовність до навіювань будь-якого роду». Дійсно, під час медитації свідомість людини максимально «розкривається». Унаслідок чого відкривається можливість для керівників цих сект «упроваджувати» в свідомість своїх учнів будь-який сенс, будь-який світогляд, що робить їх слухняними виконавцями наказів своїх гуру [4, с.209]. Надалі майбутнє цих людей повністю залежить від морального стану їх керівника.

Не слід також забувати, що медитація як метод був розроблений у межах іманентного містичного досвіду, язичницького за своєю сутністю. Унаслідок відбулося «відродження язичництва» в культурі ХХ ст., немовби до цього не існувало двохтисячолітньої християнської культури.

Можна подивитися на проблему використання медитативних практик на Заході і з іншого боку. Чому не шукають ті, хто зневірився у матеріалістичному сенсі життя, вихід у традиційній християнській культурі? Тим більш, що вона має багатий досвід містичного «обоження» особистості, що був розроблений упродовж багатьох століть самими видатними представниками релігійної культури. На нашу думку, те, що ХХ сторіччя пройшло під знаком відродження язичництва пояснюється прагненням людини знайти найпростіший варіант вирішення своїх проблем. За всіх часів таким простішим варіантом була *втеча*.

Християнство закликає до усвідомлення свободи і відповідальності особистості, до її перетворення шляхом уподібнення Богу. Цей шлях передбачає свідомий спосіб життя. Язичницька медитація надає можливість просто відкинути реальність і зануритися у несвідомий рівень психіки, в якому існує можливість перекласти всю відповідальність на безособове начало буття або на якогось гуру чи вождя нації.

На нашу думку, феномен «псевдо-містицизму» слід розглядати як продукт «масової культури» і наслідок кризи в культурі суспільства ХХ ст. Цей досвід є секулярним, тобто позбавленим зв'язку з духовним Абсолютом. Якщо у стародавніх східних містичних ученнях відбувалася віддача безособовому Абсолюту, то у сучасних медитативних групах його місце заступили люди — гуру. У порівняння з містицизмом, псевдо-містичний досвід не може призвести до якісної трансформації свідомості або особистості людини. Він постає сучасним способом задоволення або знищення Его.

Література

1. *Св. Антоний Великий*. Духовные наставления. — М., 1998.
2. *Булгаков С.Н.* Свет не вечерний: созерцания и умозрения. — М., 1994.
3. *Голмен Д.* Многообразие медитативного опыта. От Каббалы до трансмедитации. — Київ, 1993.
4. *Данилин А.Г.* LSD. Галлюциногены, психоделия и феномен зависимости. — М., 2002.
5. Из реки речений. Высказывания суфийских наставников. — М., 2004.
6. *Кимелев Ю.А.* Современная западная философия религии. — М., 1989.
7. *Лосский Вл.* Очерк мистического богословия Восточной церкви // Мистическое богословие. — Київ, 1991. — С. 95 — 260.
8. *Шри Рамана Махарши*. Будь тем, кто ты есть! Наставления Шри Раманы Махарши. — М., 2002.
9. *Торчинов Е.А.* Даосизм. — Санкт-Петербург, 1993.
10. *Торчинов Е.А.* Религии мира: опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния. — [http:// psylib.ukrweb.net](http://psylib.ukrweb.net).
11. *Дж. Уайт*. Что такое просветление? // Что такое просветление? Исследование цели духовного пути. — <http:// psylib.ukrweb.net>

Надійшла до редакції 11.05.2007 р.